

Л. О. ГРИБОВА
ЯСКРАВІЙ СІРІЙ КОЛІР

Для кожної людини зорова інформація є одним з основних джерел пізнання навколишнього світу. Ми бачимо, сприймаємо життя в усій різноманітності барв. Кольори мають для нас велике психологічне, соціальне та емоційне значення. Наприклад, *червоний* — то полум'я революції і жар відданих сердець, *зелений* — колір життя, юності, *чорний* — ознака журби, суму, біди. Назви кольорів належать до найдавнішої і найбільш стійкої частини лексики слов'янських мов. Віддавна прикметники із значенням кольору широко використовувалися поетами, прозаїками, майстрами художнього слова для створення яскравих, глибокозмістовних образів. Серед таких прикметників, що несуть у собі великий емоційно-експресивний заряд, значний інтерес становлять слова *сірий*, *сивий*, *сідий*, *сизий*. Вони дуже близькі за своїм значенням і вирізняються за семантикою з-поміж інших найдавніших в українській мові прикметників — назв кольору. Якщо *червоний*, *жовтий*, *зелений* — чисті кольори, які займають певне місце в сонячному спектрі, то *сірий* — невизначений, ахроматичний. Це, власне, суміш двох або кількох кольорів малої насиченості, інтенсивності, розташованих між *білим* і *чорним*.

Разом з тим у «Слові о полку Ігоревім» — визначній пам'ятці давньоруської мови XII ст. — назви сірого кольору вживаються не лише для позначення якості тих чи інших історичних реалій, але й у переносно-фігуральному значенні. Для образної характеристики героїв на відомий автор — співець слави народної — використовує розгорнуті порівняння: «Боянь бо вѣщии, аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашеться мыслию по древу сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облакъ»; «Сами скачють, акы сѣрыи вѣлци въ полѣ». Тут *серый* і *шизый* (*сизый*) — постійні епітети, які булш здавна добре відомі в живому мовленні, в усній народній творчості.

У впорядкованій М. Стельмахом збірці українських народних пісень «Народні перлини» (К., Дніпро, 1971) однією з найхарактерніших ознак мовної тканини цих творів є щедре використання епітетів, зокрема постійних:

А я бідний сиротина,
Степ широкий — то мій сват,
Шабля й люлька — вся родина,
Сивий коник — то ж мій брат.

З епітетами *сивий*, *сизий* нерідко пов'язане вираження суму, зажури:

Гей, зажурився *сивий соколонько*,
Гей, бідна ж моя, бідна головонько!

Вони можуть не лише передавати настрій, але й створювати яскраву картину соціальної нерівності:

Багата сестра в золоті, кармазині,
А вбога небога в *сіренькій свитині*.

Сіра одежина біднячки протиставлена золоту й кармазину, тобто яскравому, з малинової дорогої тканини гаптованому золотими нитками одягу багатой сестри.

Свита з нефарбованого домотканого сукна — типовий одяг українського бідного селянина. Тому саме вона часто згадується і в усній народній творчості, і в мові письменників, які змальовували життя дореволюційного села. Свита вже сама по собі свідчить про певну соціальну приналежність її власника. Т. Шевченко у сповненому ліричного смутку вірші «Мар'яна-черниця» пише з гіркотою про власну долю:

Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива
І ти не згадаєш того сироту,
Що в *сірій свитині*, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту.

Три слова — *сирота* у *сірій свитині* — і перед читачем постає образ убогого селянського хлопчини — майбутнього Кобзаря.

Сизий орел (сокіл, голуб); сива голубка (зозуля, вутка); сивий туман; сірий вовк — улюблені образи народної поетичної мови. Народжені творчим генієм народу, вони містять у собі глибокий смисл, емоційну образність і широко використовуються багатьма видатними українськими та російськими письменниками. Особливо часто знаходимо народнописенні епітети, образи у віршах, у поемах Т. Г. Шевченка, в українських оповіданнях Марка Вовчка. У традиційній народнописенній формі звертання у вірші «На вічну пам'ять Котляревському» — і повага великого Кобзаря до творця «Енеїди», і почуття скорботи:

Прилинь, *сивий орле*, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю.

Образністю, мелодійністю зачаровують нас і такі рядки з твору великого поета «У неділю не гуляла», що сприймаються як народна пісня:

Ой застогнав *сивий пугач*
В степу на могилі,
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.

Гучною, барвистою, м'якою називав Л. М. Толстой народну українську мову, відзначаючи, що в ній багато ніжних, сердечних, поетичних слів. Саме такою мовою написані українські твори Марка Вовчка. Її «Народні оповідання» позначені глибоким впливом живого мовлення народу: «Викохала собі трьох синів милих, як трьох *голубів сивих*» («Козачка»), «Дівчина стрепенулась, як *сива зозулька...*» («Чумак»).

У ставленні до скарбів народної творчості як до невичерпного джерела збагачення літературної мови класики української літератури Т. Шевченко та Марко Вовчок мають багато спільного з класиком літератури російської О. С. Пушкіним. Мова таких його творів, як «Руслан і Людмила», «Казка про мертву царівну і сімох богатирів», «Пісні західних слов'ян», особливо близькі до народної творчості і за казковим сюжетом, і за добром лексичного матеріалу, щедро гаптована постійним епітетами, насичена народними образами *сивий сокол*, *серые утки* та ін.

Іронічний ефект може викликати контрастність між звичним, усталеним значенням слова чи словосполучення та самим об'єктом, який позначено цим словом. Чимало таких прикладів знаходимо на сторінках «Енеїди» І. Котляревського:

Скажи ж, моя *голубка сиза*,
Іще Еней *яги* спитав...

Яга і *голубка сиза* — поняття настільки несумісні, різнопланові, що не можуть не викликати в читача усмішки.

Широковживані у мові класиків братніх літератур народнописенні епітети, художні образи, які втілюють героїку народу, його почуття, не втратили свого значення й поетичності і в сучасній радянській літературі. Вони відзначаються лаконізмом, яскравістю, глибиною змісту. Ліричний і водночас епічно піднесений образ рідної землі створено в романі О. Гончара «Тронка»: «Рідна *сива земля чабанська*, «Висока могила курган... неторкана, в *сивих полинах*», «Коли збігти на цю могилу, на саму вершину цього покритого *сивими травами* глобусу, то звідси видно далеко». Зовсім не випадкове тут повторення прикметника *сивий*, у якому закладений подвійний зміст — хронологічний і колористичний. Скупими й точними барвами письменник змальовує урочисту, билинну красу прадавнього українського степу.

Колись М. Горький закликав придивлятися до чарівності простонародної мови, до побудови фрази в пісні, придивлятися до творчості народної, триматися ближче до народної мови, шукати простоти, стислості, здорової сили, котра створює образ двома-трьома словами. Представники різних поколінь багатонаціональної радянської літератури у своїй творчості слідували настановам великого пролетарського письменника.

Епітет може використовуватися з метою індивідуалізації мови героя: «—А тепер блись! гурк! — і вже він там, де *мороз сизий*, хоч на землі в цей час жарота сорок градусів, —

аж хвальковито виголошує за сина Горпищенко-чабан» (О. Гончар). *Сизий* не тільки підсилює емоційну забарвленість образу, але й свідчить поряд з іншими засобами про народність мови старого чабана.

Прикметники — назви кольорів уже в силу свого лексичного значення вживаються для змалювання зовнішніх ознак живих істот, предметів, явищ. У мові художніх творів це насамперед портрет, пейзаж. У творах багатьох українських письменників словесним портретам притаманний колір, вони неначе намальовані фарбами, щедро й соковито. В цих портретах багато червоного, білого, чорного і ...сірого (сивого). Описуючи пророчицю Сівілли, І. Котляревський вишукує цілу низку «потворних» слів:

Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Запліснявіла, вся в шрамах;
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Розхристана, простоволоса,
І, як в намисті, вся в жовнах.

Слово *сіда* в ряду інших також набуває негативного відтінку. У творах Т. Шевченка і Марка Вовчка майже не вживається *сідий*, а лише *сивий* і звучить воно в тексті, як правило, шанобливо, часом ніжно: *дідусь сивесенький*; «*Сивий ус*, стару чуприну Вітер розвіває» (Т. Шевченко); «Сей, як вийде, кажу вам, — високий, *сивий* та усатий, у чорній свиті, а пояс червоний, *шапка сива*, виступка козацька настояща...» (Марко Вовчок); «А сам почав уже *сивим волосом*, як сніжком, присипатись» (Марко Вовчок).

Особливу роль відіграє колір у портретних характеристиках героїв Лесі Українки, зокрема її «Лісової пісні». Навіть просто описуючи в ремарках зовнішній вигляд персонажа, поетеса самим добором лексики визначає його соціальну і локальну приналежність. У дядька Лева «Довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну одягу і в *ясно-сиву*, майже білу свиту». Полотняний одяг, свиту, сиву шапку-рогатку носили небагаті поліські селяни. Лісовик також «у *сірій свиті* і в шапці з вовчого хутра». Витончений, ніжний малюнок образу Мавки створений відповідними засобами, серед яких значне місце займають прикметники — назви кольорів. Примарність Мавки, її злиття з природою передає мінливість кольору очей:

[Л у к а ш]:

А чом же в тебе очі не зелені?
Та ні, тепер *зелені*... а були,
Як небо, *сині*... О! тепер вже *сиві*,
Як тая хмара... ні, здається, *чорні*,
Чи, може, *карі*...

Так, знаємо ми, змінюється вода в річці, озері залежно від кольору неба, від зелених віт, що нависають над нею; небо в різний час стає то блакитно-зеленкуватим, то ясно-синім, а то сірим від хмар; так змінюється сама природа в різні пори року. Внутрішній стан героїні передано в рисах її зовнішності.

Подібний прийом знаходимо і в романі О. Гончаря «Тронка», зокрема в описі старого чабана Горпищенка, для якого степ — усе його життя. В нього «очі *вже сиві* од старості чи вицвіли від сонця та від неба, а самі вони мають барву вилинялого степового неба». Людина ніби уособлює природу: старий чабан такий же природний, щирий, як степ. Віталіка Рясного, одного з найбільш привабливих ліричних молодих героїв, письменник малює навмисне «приземленими» барвами, щоб контрастно виявити його внутрішню піднесеність нам буденністю життя, юнацьку чистоту: «пацан з віхтиком солом'яної чуприни на голові, з очима *буденно-сірими*. *Буденно-сірі* — авторський неологізм для передачі відтінку не лише колірною, але й емоційною. О. Гончар надзвичайно ошадливо, з граничною точністю вживав в мові роману «Тронка» прикметники зі значенням кольору. Впадає в око його особлива прихильність до слова *сивий* не тільки в прямому, але й метафоричному значенні. Воно використовується в описах урочистих, піднесених, для змалювання явищ незвичайних:

«Сивий, з'їдений часом камінь, груба робота, сліди стертої віковими вітрами посмішки» (опис кам'яної баби), «Сива залізна гора [крейсер] маревіє серед моря». Натомість слово *сірий* передає буденність, звичайність: «буденно-сірі очі Віталіка»; «ситцева, *сіра* від пилуки сорочка та латані штани, сандалі на босу ногу... Ніщо не обтяжує його [старого чабана] буденну осадкувату постать». Змальовуючи портрет Яцуби, людини сухої, жорстокої, письменник до сірого ще додає металу і тим самим досягає індивідуалізації зовнішнього вигляду цього мало симпатичного чоловіка, а також передає певні риси його характеру: «Обличчя аскета, витягнуте, закостеніле. Голодна довга шия з випнутим борлаком. Голова їжачиться *сталевосірою* сивиною», «між ними стирчить стрижена їжачком голова Яцуби в *сталевій* своїй *сивині*». Сірий навіть пес, який охороняє Яцубин будинок.

Величезні можливості для художньої зображальності має використання прикметників — ознак кольору в переносно-фігуральному значенні. Так, у Марка Вовчка читаємо: «Засиніє старий Дніпро поміж зелених комишів та червоного верболозу, і повстають круті *сиві гори*»; «Як замахнувся блискавою шаблею, тільки кров тепла зчервонила *сиву хвилю* Дніпрову». В обох випадках *сивий* — старий, прадавній, так само як *сива земля, сивий, з'їдений часом камінь* у «Тронці» О. Гончара.

Вибір того чи іншого слова, його стилістичне забарвлення в тексті залежать не тільки від змісту, ідейного спрямування твору, художніх завдань, поставлених письменником, його індивідуальних можливостей і уподобань, але й від загальних тенденцій, існуючих у мові. І приклади з літературних творів, і практика живого мовлення свідчать, що з синонімічного ряду первинних прикметників *сірий, сивий, сідий, сизий* у сучасній українській мові частіше вживаються в художньо-белетристичному стилі *сивий* і *сизий*.

Вдумливе, уважне ставлення до кожного слова, кожного речення дає змогу і глибше пізнати рідну мову, щоб збагнути красу людини і природи, чарівність поезії, прози, драматургії, прилучитися до всіх духовних багатств, створених людством.